

ՀՀ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐՆ ԱՐԴԻ ՓՈԻԼՈՒՄ¹

Թամարա Վարդանյան

Ներածություն

Հայաստանի Հանրապետության հասարակական համակարգի ուսումնասիրությունը, առանձնահատկությունների վերհանումն ու առկա միտումների դիտարկումը, ինչպես նաև հասարակության գաղափարախոսական դաշտի հետագա կայացման ու զարգացման ընթացքում հնարավոր կանխատեսումների իրականացումն այսօր խիստ կարևոր և արդիական են: Հասարակական համակարգի հիմնախնդիրներն ու զարգացման օրինաչափությունները սերտորեն առնչվում են աշխարհաքաղաքական, ռազմավարական, աշխարհատնտեսական, գաղափարական, քաղաքակրթական, հոգեբանական և նշված ոլորտների հետ ուղղակի կամ անուղղակի հարաբերվող կամ ածանցյալ բազմաթիվ այլ խնդիրներին:

Հասարակական դաշտի հետազոտումը կարևորվում է հատկապես պատմական այն փուլերում, երբ ընթանում են ակտիվ քաղաքական գործընթացներ թե՛ ներքաղաքական, թե՛ արտաքին քաղաքական հարթություններում (ասենք՝ ընտրական գործընթացները, հակամարտությունների լուծման դիվանագիտական ջանքերի ակտիվացումը, գերտերությունների կողմից ներդրումային հոսքերի աշխուժացումը, դրա հետևանքով տարածաշրջանում նրանց ազդեցությունների ուժեղացումը, ռեսուրսների համար մղվող պայքարի թեժացումը, նաև այնպիսի գործոն,

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ մշակույթի և երիտասարդության հարցերի նախարարության հետ համատեղ:

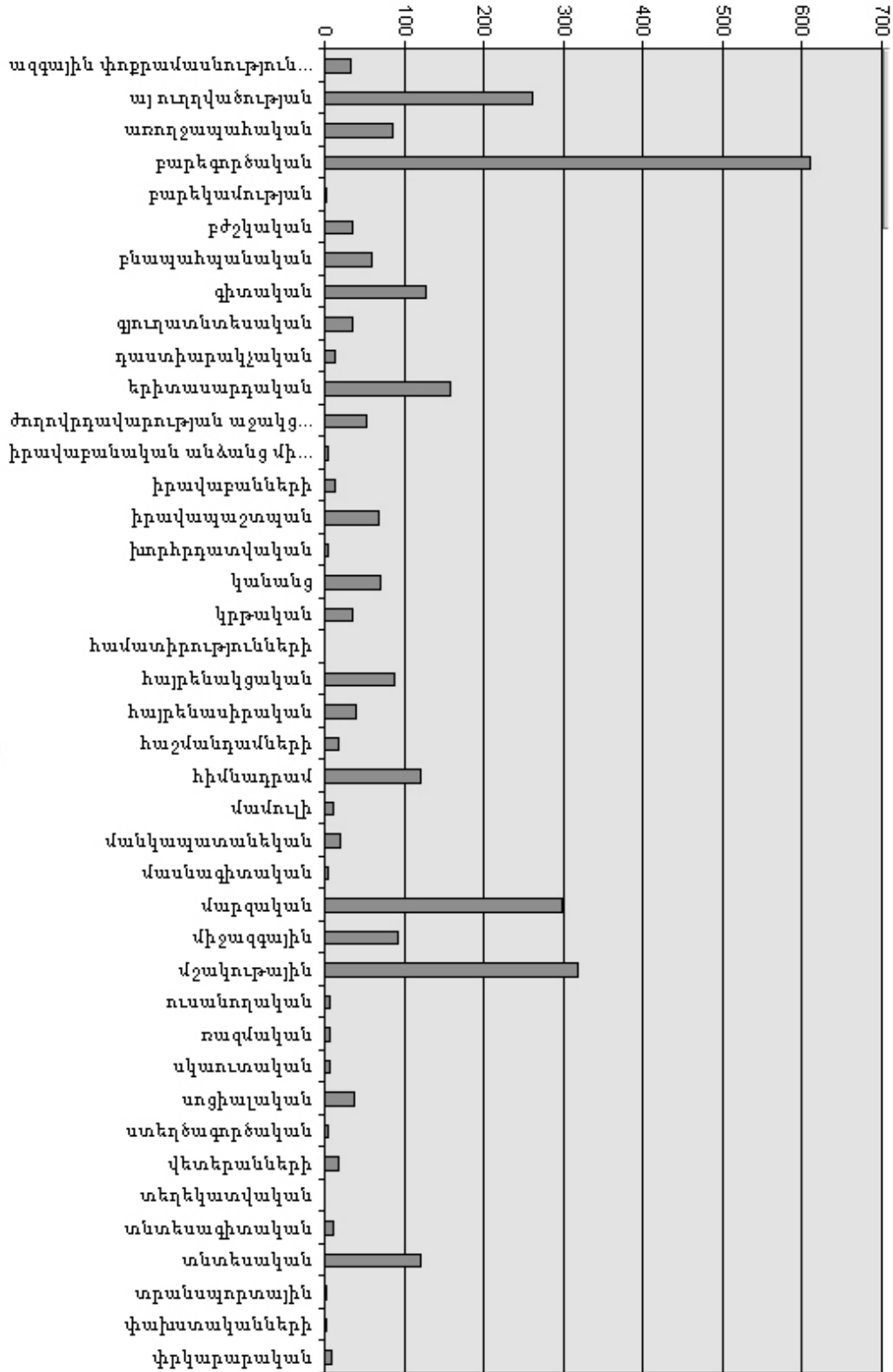
ինչպիսին է հարևան որևէ պետության արտաքին քաղաքականության ռազմավարության հնարավոր փոփոխությունը և այլն):

Մեր տարածաշրջանում վերոհիշյալ գործընթացների առկայությունն արդի փուլում ակնհայտ է: Այս իրադրությունը նույնպես թելադրում է հնարավորինս արագ անդրադառնալ Հայաստանում ձևավորված հասարակական համակարգի խնդիրներին, ընդ որում՝ մի քանի դիտանկյուններից: Դաշտի ուսումնասիրությունն ուշագրավ է և՛ գլոբալ քաղաքականության, և՛ տարածաշրջանային զարգացումների, և՛ ներքաղաքական իրադրության առումով, քանզի նշված հարթություններում զարգացումներն ակնհայտորեն իրենց արտացոլումն են գտնում նաև երկրի ներսում ձևավորվող և անընդհատ դինամիկայի մեջ գտնվող հասարակական հարաբերություններում:

Հասարակական կազմակերպություններ

ՀՀ արդարադատության նախարարության պաշտոնական տվյալների համաձայն, այսօր Հայաստանում գրանցված են գործունեության տարբեր ուղղվածություն ունեցող մոտ 4000 հասարակական կազմակերպություններ: ՀԿ-ների ցուցակի անգամ թռուցիկ ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հատկապես թվաքանակով աչքի են ընկնում բարեգործական առաքելություն իրականացնող, այնուհետև մշակութային գործունեություն իրականացնող հասարակական կազմակերպությունները: Փոքր չէ նաև երիտասարդական կամ երիտասարդական հիմնախնդիրներով զբաղվող ՀԿ-ների թիվը, ինչպես նաև իրավապաշտպան, մարզական, հայրենակցական, կանանց, երեխաների հիմնախնդիրներով զբաղվող, քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանն ու ժողովրդավարությանն աջակցող, նաև միջազգային և գործունեության այլ ուղղվածություն ունեցող բազմաթիվ ՀԿ-ներ (տե՛ս Աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1. 1991-2001թթ. ընթացքում ՀՀ-ում պաշտոնապես գրանցված ՀԿ-ների դասակարգումը ըստ գործունեության ուղղությունների

Այսպես՝ 2002թ. տվյալների համաձայն, ՀԿ-ների թիվը բնակչության 1000 անձի դիմաց Հայաստանում կազմում էր 0.8, Վրաստանում համապատասխանաբար՝ 0.7, իսկ Ադրբեջանում՝ 0.17¹: Հարկ է նշել, որ թեպետ Հայաստանում և Վրաստանում պաշտոնապես գրանցված ՀԿ-ների քանակական տվյալների տարբերությունն աննշան է, այնուամենայնիվ, եթե հաշվի առնենք դարաբաղյան հակամարտության հետևանքով միջազգային դոնոր կազմակերպությունների Վրաստանում առավել կենտրոնացման փաստը, ապա Հայաստանի հասարակական կյանքը տարածաշրջանի կտրվածքով կարելի է բնորոշել որպես բավականաչափ ակտիվ: (Ավելացնենք, որ Վրաստանում Մ.Սահակաշվիլու «վարդերի հեղափոխությունից» հետո միջազգային դոնոր կազմակերպությունների կողմից տարածաշրջանում իրականացվող ծրագրերի մեծ մասը շարունակում է հասնել վրացական հասարակական կազմակերպություններին: Տարածաշրջանային կտրվածքով որոշակի ծրագրեր իրականացնող դոնորները գերադասում են մշտական գրասենյակներ հիմնել Վրաստանում և այնտեղից աշխատել նաև հայկական ու ադրբեջանական ՀԿ-ների ակտիվիստների հետ):

Այնուամենայնիվ, մեր հանրապետությունում պաշտոնապես գրանցված ՀԿ-ների քանակական բարձր ցուցանիշը դիտարկել որպես մեզանում հասարակական համակարգի կամ, ինչպես ընդունված է ասել, երրորդ սեկտորի² կայացվածության ապացույց՝ կնշանակեր խնդրին մոտենալ մակերեսորեն և անտեսել ընդհանրապես հասարակական կազմակերպություններին վերապահված գործառույթների դաշտի հստակեցման այսօր արդեն արդիական խնդիրը: Նախ նկատենք, որ ՀՀ-ում պաշտոնապես գրանցված ՀԿ-ների մեծ մասը միայն դե-յուրե գոյություն ունի: Միաժամանակ քիչ չեն այնպիսի կազմակերպությունները, որոնց գործունեու-

¹ Погосян Г. А., Армянское общество в трансформации, Ер., 2003, с. 223.

² Ժամանակակից սոցիոլոգիայում ընդունված է հասարակությունը բաժանել երեք սեկտորների.

Առաջին սեկտոր՝ պետություն և իշխանություն:

Երկրորդ սեկտոր՝ ձեռներեցություն - բիզնես, հիմնականում՝ մասնավոր բիզնես:

Երրորդ սեկտոր՝ հասարակական շարժումներ և հասարակական կազմակերպություններ, - տե՛ս Погосян Г. А., Армянское общество в трансформации, Ер., 2003, с. 220.

թյունը սահմանափակվել է ստացված դրամաշնորհների արդյունքում իրականացված մեկ կամ երկու ծրագրով, ինչն էլ, ակնհայտորեն, չի խթանել տվյալ ՀԿ-ի հետագա կայացման գործընթացը որպես հասարակական դաշտի քիչ թե շատ ակտիվ դերակատար:

Քաղաքացիական հասարակության կայացման համար անհրաժեշտ նախապայման դիտարկվող հասարակական կազմակերպությունների դերի և նշանակության, ինչպես նաև Հայաստանում դրա զարգացման առանձնահատկությունների մասին կխոսենք ստորև:

Քաղաքացիական, թե՞ ազգային հասարակություն

Մինչ այդ անդրադառնանք «քաղաքացիական հասարակությունը» որպես հայ հասարակության զարգացման մոդել դիտարկելու հարցի շուրջ առկա ժամանակակից դիսկուրսին (Ա.Պանարինի բնորոշմամբ, «քաղաքացիական հասարակությունը քաղաքացիների և նրանց միավորումների ոչ քաղաքական (տնտեսական, բարոյահոգեբանական, կրոնական, մշակութային) հարաբերությունների ամբողջությունն է՝ հիմնված պետության հանդեպ ինքնագործունեության, ինքնավարության սկզբունքների վրա¹): Մոտեցումների հիմնական տարաձայնությունն առնչվում է պետություն – հասարակություն փոխհարաբերությունների բնույթին, որոշումներ ընդունելու գործընթացին լայն հասարակայնության մասնակցության անհրաժեշտությանը, մասնակցության ապահովմանը, ազգային հասարակություն – քաղաքացիական հասարակություն հակաթեզին, ազգային և համամարդկային հարաբերակցությանը և այլն:

Այսպես, հասարակագետների մի ստվար զանգված գտնում է, որ հասարակական սեկտորի կայացումն անհրաժեշտ նախապայման է քաղաքացիական հասարակության ձևավորման ճանապարհին: Նրանք նշում են, որ այս խնդիրը խիստ

¹ Панарин А. С., Политология. О мире политики на Востоке и на Западе, М., 1999, с. 5.

հրատապ է Հայաստանի համար, քանի որ միայն այս ճանապարհով է հնարավոր լուծել մեր բնակչության առջև ծառայած խնդիրների մեծ մասը, հատկապես սոցիալ-տնտեսական ոլորտում: Այս մոտեցումը հիմնված է հետևյալ գաղափարի վրա, որ պետությունն ի գործու չէ և չպետք է իրականացնի մի շարք գործառույթներ, որոնք վերապահված են հասարակական սեկտորին: Ունենալով հասարակական ռեսուրսներ՝ ՀԿ-ները այդ խնդիրների լուծման համար կարող են գործել առավել արդյունավետ, ինչը, բնականաբար, պետք է ձեռնտու լինի նաև պետությանը: Այս մոտեցման կողմնակիցները կարևորում են հասարակական կազմակերպությունների առջև ի սկզբանե դրված խնդիրը՝ իշխանությունների և հասարակության միջև երկխոսության դաշտի ձևավորումը: Ըստ նրանց, ՀԿ-ները, տիրապետելով հասարակական բավականաչափ ռեսուրսների, այն օղակն են, որը կարող է ստեղծել ներքինից վերև ուղղահայաց կապ՝ որոշումներ ընդունելու լիազորությամբ օժտված իշխանական մարմիններին հասարակական պահանջները լսելի դարձնելու նպատակով: Հետևաբար, քանի որ այդ ուղղահայաց կապը հիմնարար և անհրաժեշտ նախապայման է ժողովրդավարության և քաղաքացիական հասարակության ձևավորման համար, ապա այսօր հրատապ է մեզանում խթանել երրորդ սեկտորի կայացման գործընթացը:

Ուսումնասիրողներից շատերը նշում են նաև այն օրենսդրական միջոցառումները, որոնց կյանքի կոչումը որոշակի դրական տեղաշարժերի կհանգեցնի այս ոլորտում: Այսպես՝ ՀՀ սոցիոլոգիայի և իրավագիտության ինստիտուտի տնօրեն Գ.Պողոսյանը, քննարկելով ՀՀ-ում հասարակական կազմակերպությունների ոլորտում առկա առանձնահատկությունները, որպես ոլորտի կայացման անհրաժեշտ միջոց համարում է երրորդ սեկտորին (ՀԿ-ներին) երկրորդ սեկտորի (մասնավոր բիզնեսի) աջակցությունը: Նա նշում է. «Երկրորդ սեկտորը պետք է ճիշտ գնահատի իրադրությունը և հասկանա, որ երրորդ սեկտորի զարգացումը շահեկան է նաև իրեն»¹: Ենթադրվում է, որ երկրորդ և երրորդ սեկտորների հնարավոր դաշինքը

¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 231:

պետք է ուղղված լինի առաջինի, այսինքն՝ պետական իշխանական օղակների իրավասությունների սահմանափակմանը:

Ժամանակակից աշխարհում երրորդ սեկտորին տրվում է պետական իշխանական մարմինների կողմից երկրում հնարավոր միանձնյա կառավարումը խոչընդոտող օղակի՝ զսպաշապիկի դեր:

ՀՀ-ում հասարակական կազմակերպությունների առկայությունն արդեն խոսում է մեզանում ձևավորվող և զարգացող հասարակական շարժման մասին, ինչը տեղական և միջազգային փորձագետների կողմից ընկալվում է որպես հայ հասարակության ժողովրդավարացման ցուցիչ (ինդիկատոր): Ինչպես նշում է Գ.Պողոսյանը, «...էլենելով երրորդ սեկտորի զարգացածության աստիճանից՝ կարելի է դատել տվյալ հասարակության ժողովրդավարացման մակարդակի մասին»¹:

Հարվարդի Ջ.Քենեդիի անվան կառավարման դպրոցի և Սիրակուզի համալսարանի հետազոտող Ա.Օհանյանն իր հոդվածներից մեկում նույնպես անդրադարձել է Հայաստանի հասարակական սեկտորի հիմնախնդիրներին: Հեղինակը ոչ միայն շեշտադրում է հասարակական կազմակերպությունների նշանակալից դերը քաղաքացիական հասարակության կայացման գործում և նշում է ՀՀ-ում երրորդ սեկտորի զարգացման առանձնահատկությունները, այլև ներկայացնում է իր մտեցումներն ու առաջարկները նշված ոլորտում պետության կողմից տարվող քաղաքականության վերաբերյալ: Այսպես՝ իրավացիորեն նկատելով Հայաստանում հասարակություն – իշխանություն կապի բավական թույլ լինելու, իր իսկ խոսքերով՝ «անջրպետի» գոյության մասին, Ա.Օհանյանը նշում է, որ անհրաժեշտ է ստեղծել հասարակական կազմակերպությունների համար ներքին ռեսուրսների հնարավորություն՝ որոշակի հարկային արտոնություններ սահմանելով այն անհատների և ձեռներեցների համար, ովքեր կաջակցեն ՀԿ սեկտորին²:

¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 221:

² Ohanyan A., The Governance Potential of NGOs and Multi-Sectoral Partnerships in Armenian Public Sector: Lessons from Microcredit NGOs of Bosnia and Herzegovina, - «Armenian Journal Public Policy», Vol. 1, No. 1, Washington-Yerevan, 2003, p.139.

Նշենք, որ թեպետ երկրորդ և երրորդ սեկտորների համատեղ հասարակական գործունեության իրականացման մասին Հայաստանում դեռ վաղ է խոսել, այնուամենայնիվ, որոշ միտումներ արդեն նկատվում են: Այսպես, 2004թ. մայիսի 11-ին Երևանում տեղի ունեցած հասարակական կազմակերպությունների համաժողովի աշխատանքներին, որն անցավ «Քաղաքացիական կամքը հանուն և ընդդեմ» խորագրով, մեծ հետաքրքրություն և ակտիվ մասնակցություն էին ցուցաբերում նաև «Ֆերմերային շարժում» հասարակական կազմակերպության ներկայացուցիչները:

Ուշագրավ է, որ հասարակական կազմակերպությունների գործունեությանն անդրադարձել է նաև ՌԴ նախագահ Վ.Պուտինը Դաշնային ժողովի առջև իր տարեկան ելույթում, որտեղ, կարևորելով ՀԿ սեկտորի ստանձնած հասարակական գործառույթը, նշել է, որ «առանց հասուն քաղաքացիական հասարակության՝ մարդկանց հանապազօրյա (հրատապ) խնդիրների արդյունավետ լուծումն անհնար է»¹: Միաժամանակ, Ռուսաստանի նախագահը, արտահայտելով իր դիտարկումները և գնահատականը երկրում երրորդ սեկտորի գործունեության վերաբերյալ, նշում է, որ «մի շարք հասարակական կազմակերպությունների համար գերակա խնդիր է միջազգային հեղինակավոր հիմնադրամներից ֆինանսներ ստանալը, մյուսների համար՝ կասկածելի խմբակային և առևտրային շահերին ծառայելը, այնժամ, երբ պետության և քաղաքացիների առջև ծառայած սուր խնդիրները մնում են նրանց կողմից լիովին անտեսված»²:

Եթե մի շարք հետազոտողներ քննարկում և քննադատում են հասարակական կազմակերպությունների կայացումը, զարգացումն ու հզորացումը խոչընդոտող մեզանում առկա երևույթները, առաջադրում են սեկտորի զարգացմանը նպաստող որոշակի քայլեր և օրենսդրական բարեփոխումներ, ապա մյուսները վիճարկում են Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության կայացման անհրաժեշտության մասին թեզն ընդհանրապես:

¹ Послание Президента РФ Федеральному Собранию. Полный текст, опубл. 26.05.2004. <http://www.regnum.ru/allnews/267244.html>

² Տե՛ս նույն տեղը:

Այսպես, Ռ.Խուրշուդյանը նշում է. «Ազգային անվտանգության բացարձակ առաջնայնությունը թելադրում է հասարակության՝ պետությանը ստորադաս լինելը, ինչը քաղաքացիական հասարակության գաղափարը ներկա փուլում դարձնում է խիստ հարաբերական»¹:

Հայտնի է, որ դեռևս 1648թ. ստեղծված Վեստֆալյան համակարգը, որն ընկած էր գլոբալ քաղաքականության հիմքում, միջազգային հարաբերությունների առաջնային սուբյեկտ էր դիտարկում ազգ-պետությունները: Ժամանակակից աշխարհը զգալիորեն կերպարանափոխվել է. «հետվեստֆալյան», «հետմոդեռնիստական» համակարգում ակնհայտորեն նվազել է ազգ-պետությունների դերակատարությունն ի հաշիվ վերազգային կորպորացիաների, ցանցային տարբեր կառույցների դերի բարձրացման: Այդ կառույցների կամ խմբավորումների ձեռքում կուտակվել են հզոր լծակներ, որոնց միջոցով հնարավոր է ազդել ցանկացած երկրի թե՛ արտաքին, թե՛ ներքին քաղաքականության վրա: Այս կազմակերպությունների գործունեությունն արդյունավետ է դարձնում նրա ցանցային կառույց լինելը, ինչը հնարավորություն է ընձեռում, համաշխարհային գլոբալ մակարդակով՝ առանց տարբեր երկրների սահմանները խախտելու, իրականացնել կարևոր գործառույթներ:

Նման ցանցային կազմակերպությունների գործունեության մասին Հարվարդի Քենեդիի անվան կառավարման դպրոցի դեկան Շոզեֆ Նայր գրում է. «Քանի որ ցանցային կազմակերպությունները ներգրավում են տարբեր երկրների ներքին քաղաքական իրադարձություններին քաջատեղյակ քաղաքացիների, ապա նրանք կարող են մամուլի, կառավարությունների ուշադրությունը բևեռել այդ երկրների խնդիրների վրա՝ այդպիսով նոր միջազգային քաղաքական կոալիցիա ձևավորելով»²:

Իր գործունեությունն ու ջանքերը քաղաքացիական հասարակության (կամ «բաց հասարակության») կառուցման նպատակի իրագործմանն է ուղղել հայտնի ֆինան-

¹ Տե՛ս Խուրշուդյան Ռ., Արդի հասարակության զարգացման ուղիները, Հանրապետական, թիվ 6 (15) 2004, էջ 2:

² Տե՛ս Նայ Շ., «NGO-ները փոխում են աշխարհը», «Հայկական ժամանակ», 07.07.2004, նյութը խմբագրությանը տրամադրել է «Project Syndicate»-ը, թարգմ.՝ Ա. Հակոբյանի:

սիստ, մեծահարուստ և բարեգործ Ջ.Սորոսը: «Բաց հասարակություն» հասկացությունը շրջանառության մեջ է դրվել անգլո-գերմանական փիլիսոփա Կ.Պոպերի (1902-1985) կողմից՝ ի տարբերություն «փակ», միապետական հասարակությունների, ազատական-ժողովրդավարական հասարակությունները բնորոշելու համար¹: Իր հողվածներից մեկում Կ.Պոպերի փիլիսոփայական հայացքների հետևորդ Ջ.Սորոսը խոստովանում է, որ իր նպատակն է ստեղծել «մարդկային հասարակության համընդհանուր ապակենտրոնացման» մոդել և այդ ճանապարհով վերջ դնել «ավանդական պետականության հիվանդ գաղափարին», որն էլ, ըստ նրա, աշխարհի բնակչության մեծ մասի աղքատացման պատճառն է²: Այս նպատակի իրականացման համար Ջ.Սորոսը հիմնում է «Բաց հասարակություն» հիմնադրամը, այնուհետև՝ ինստիտուտը, որպեսզի «աշխարհն անցկացնի մսադացի միջով»³:

Այսպես, Ջ.Սորոսն այն քչերից է, ով չի թաքցնում իր գործունեության նպատակներն ու կիրառվող միջոցները. «Այո, ես իրականացնում եմ արտաքին քաղաքականություն... իմ նպատակն է դառնալ աշխարհի խիղճը»⁴: Ինչպես ինքն է խոստովանում, «ցանկացած երկրում ես առանձնացնում եմ մարդկանց մի խումբ, որոնց մի մասը հայտնի է, մյուսը՝ ոչ այնքան, որոնք էլ տարածում են իմ հայացքները»⁵:

Այսպես, իր կողմից ֆինանսավորվող կրթական համակարգի միջոցով Ջ.Սորոսին հաջողվում է պատրաստել, այսպես կոչված, «ազդեցության գործակալների» գործառույթ իրականացնող կադրեր⁶: Ի տարբերություն ավանդական ռազմական «կոշտ ուժի» քաղաքականության, գործունեության նման «մեղմ» մեթոդի կիրառումն, անկասկած, արտաքին քաղաքականության հարթակում ոչ միայն առավել արդյունավետ է, այլև էժան: Վերազգային կորպորացիաներին՝ որպես ցանցային

¹ Панарин А. С., Политология. О мире политики на Востоке и на Западе, М., 1999, с. 8.

² «Дж. Сорос и тайные операции ЦРУ», по материалам журнала Covert Action Quarter и сети Интернет, с. 21.

³ Տե՛ս նույն տեղը:

⁴ Տե՛ս H.Coffin, "George Soros, Imperial Wizard", Covert Action Quarter, <http://www.midiaindependente.org/es/blue/2003/07/259617.html>, ինչպես նաև <http://www.canadiandimension.mb.ca/extra/d1207hc.htm>

⁵ Տե՛ս նույն տեղը:

⁶ Տե՛ս նույն տեղը:

կառույցների, հաջողվում է իրենց նպատակներին հասնելու համար հմտորեն օգտագործել ցանկացած երկրի ներսում առկա ռեսուրսները: Այդ ռեսուրսները ոչ միայն առանձին անհատներ են, ինչպես նշում է Ջ.Սորոսը, այլև առավելապես հասարակական կազմակերպություններ, որտեղ և իրենց գործունեությունն են ծավալում ներգրավված անհատները: ՀԿ-ների մեծ մասը գործում է թե՛ որպես միջազգային կազմակերպությունների ներկայացուցչություններ, թե՛ որպես ինքնուրույն ՀԿ-ներ՝ միաժամանակ ֆինանսավորվելով նշված աղբյուրներից:

Այսպես, երրորդ սեկտորի՝ հասարակական կազմակերպությունների ռեսուրսները հաճախ հմտորեն ծառայեցվում են ցանցային կառուցվածք ունեցող վերազգային կորպորացիաների, տնտեսական և քաղաքական տարբեր խմբավորումների շահերին:

Այս ամենն իրականացվում է քաղաքացիական հասարակության՝ որպես ժամանակակից աշխարհի համար հասարակական հարաբերությունների ունիվերսալ մոդելի քարոզչությանը զուգընթաց:

Քաղաքացիական հասարակության ֆենոմենի հիմքում ընկած է հասարակության ապակենտրոնացման, անձի անհատական ազատության, ազգային պետությունների դերի նվազեցման գաղափարը: Ինչպես իրավացիորեն նկատում է Ա.Նեկլեսսան, «Հետվեստֆալյան համակարգը հռչակում է (մի կողմից) մարդկային անհատի գերագույն սուվերենությունը, մարդու իրավունքների գերակայությունն ազգային սուվերենության նկատմամբ»¹: Փաստորեն, հասարակական հարաբերությունների այս մոդելի ձևավորմանն է ծառայում նաև ամբողջ աշխարհում մարդու իրավունքների գերակայության հռչակման մարտավարությունը:

Ա.Նեկլեսսան նշում է, որ «միջազգային-իրավական համակարգում հաճախ դրսևորվում են միտումներ, որոնց իրականացման ընթացքում մարդու իրավունք-

¹ Неклесса А., Управляемый хаос: движение к нестационарной системе мировых связей, «21-րդ դար», # 3 (5), 2004, էջ 139:

ների պաշտպանությունը ծառայում է որպես ինքնատիպ շղարշ և միաժամանակ այլ նպատակների հասնելու արդյունավետ միջոց»¹:

Խոսելով պետության և ազգի փոխհարաբերությունների, առաջադիմության արդյունքում մարդ-անհատի պարզունակացման ու արժեզրկման (դեգրադացիայի), նաև ինքնատիպ քաղաքակրթության պահպանման կարևորության և օտարածին քաղաքակրթական ազդեցությունների վտանգների մասին՝ պատմաբան Գ.Խուդինյանը անդրադառնում է նաև ազգային արժեքներից օտարված անհատի խնդրին և նշում, որ «անհատականությունը, զրկվելով ազգային դիմագծից, աստիճանաբար զրկվում է նաև իր գործողությունների գաղափարական ու բարոյական խթաններից (մոտիվացիաներից), այսինքն՝ միջանկյալ օղակի՝ ազգային ես-ի համահարթեցումը հանգեցնում է աղետալի հետևանքների՝ համամարդկային առաջադիմության համար առաջ բերելով հիրավի «բումերանգի էֆեկտ»²:

Ի՞նչ աղետալի հետևանքների մասին է խոսքը: Ի՞նչ վտանգներ է պարունակում ծայրահեղ անհատականացված, ԵՄ-ակենտրոն, ազգային դիմագծից զուրկ, սպառողական մենթալիտետով հասարակությունը: Ազգային շահը երկրորդական համարող, միաժամանակ անձի ազատության անհագուրդ ծարավով լցված հասարակությունն առավել քան խոցելի է ու անպաշտպան: Այս իրադրության մեջ հայտնված հասարակությունը դառնում է սպառողական՝ գերադասելով սեփական բարեկեցությունը համազգային, պետական շահերին: Ա.Նեկլեասայի խոսքերով, «հասարակությունից օտարված, հավակնոտ և սոցիալական բնագոյով օժտված, ֆրոստրացված անհատը՝ կեցության անկատարության պայմաններում հաճախ գերադասում է դրա ոչնչացումը»³: Նման անհատների գոյությունն արդեն վտանգ է ողջ քաղաքակրթության համար, այստեղից էլ սկիզբ է առնում համաշխարհային ահաբեկչությունն իր բոլոր ծայրահեղ ու ողբերգական դրսևորումներով և մարդկության համար աղետալի հետևանքներով:

¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 140:

² Խուդինյան Գ., Հայագիտությունը 21-րդ դարում. ազգային շահերը և հայագիտության նպատակները մրցակցային նոր միջավայրում, մաս 1-ին, «21-րդ դար», # 3 (5), 2004, էջ 33:

³ Неклеса А., նշվ. աշխ., էջ 143:

Նման հասարակությունը հեշտությամբ կառավարելի է վերազգային կորպորացիաների և այլ ցանցային կառույցների կողմից:

Իսկ ի՞նչ է առաջարկում Ռ.Խուրշուդյանը մեր հասարակությանը հրամցված քաղաքացիական հասարակության մոդելի փոխարեն: Նա գրում է. «Հայոց նորագույն պետականությունը ձևավորվեց և զարգանում է այնպիսի պայմաններում, որոնց առանձնահատկությունը պահանջում է *ուժեղ պետության* գոյություն, ինչը, բնականաբար, նախատեսում է նաև հասարակության՝ պետությանը ստորադաս լինելու հանգամանքը» (ընդգծումը. – Ռ.Խ.): Հետևաբար, հեղինակի խոսքերով, Հայաստանում պետք է ձևավորել ոչ թե քաղաքացիական, այլ *ազգային հասարակություն* (ընդգծումը մերն է):

Այսպես, ԽՍՀՄ փլուզումից հետո հայ հասարակությունը, հայտնվելով նոր հասարակական հարաբերությունների ձևավորման, հնի փոխակերպման իրավիճակում, ներկա փուլում հայտնվել է միաժամանակ տարբեր մոդելների ազդեցությունների կիզակետում: Այդ ազդեցությունները վերաբերում են ինչպես պետականության, այնպես էլ հասարակական հարաբերությունների մոդելի ընտրությանը, ինդիքներ, որոնք կախված են նաև մեր հասարակության քաղաքակրթական կողմնորոշումներից, ներկայում տիրապետող գաղափարական հենքից, արժեքային համակարգում գերակայող տարրերից և այլն:

Այս փնտրտուքի արդյունքի վրա ազդեցություն կարող են գործել հետևյալ գործոնները՝ պատմական ժամանակաշրջանի առանձնահատկությունները, ազգային զարգացման կամ կոնսուլիդացման մակարդակը, պետականության հիմքերի ամրությունը, նաև պետության ժողովրդագրական կազմը, ազգային տարաբնակեցման (սփռվածության) գործոնը և այլն: Մինևույն ժամանակ անհնար է հաշվի չնստել աշխարհի համար այսօր ընդունելի դարձած հասարակական մոդելի ստանդարտների կամ գոնե տերմինաբանական առումով դրանց կիրառման հետ:

¹ Տե՛ս Խուրշուդյան Ռ., նշվ. աշխ., էջ 2:

ՀՀ հասարակական համակարգի առանձնահատկությունները

Այժմ քննարկենք ՀՀ հասարակական համակարգի առանձնահատկությունները նշված հիմնախնդիրների համատեքստում:

Կարելի է պայմանականորեն առանձնացնել երեք հիմնական շարժառիթներ, որոնք նպաստել և դեռևս շարունակում են խթանել Հայաստանում հասարակական կազմակերպությունների ստեղծման գործընթացը.

1. հասարակական պահանջ արտահայտելու նպատակով ստեղծված ՀԿ-ներ,
2. դրամաշնորհ ստանալու նպատակով ստեղծված ՀԿ-ներ,
3. ՀԿ-ներ, որոնք հանդիսանում են միջազգային կազմակերպությունների ներկայացուցչություններ և ստեղծված են ուղղակիորեն նրանց կողմից,
4. պետության կողմից ստեղծված ՀԿ-ներ:

Նշենք, որ անգամ թռուցիկ փորձագիտական հայացքը և առկա գնահատականներն ու ուսումնասիրությունները մեզ իրավունք են տալիս փաստել, որ ըստ նշված չափանիշների՝ հայաստանյան ՀԿ-ների դասակարգման պարագայում առաջին խմբում հայտնվածների քանակը բավականին համեստ է: Այսինքն՝ հայաստանյան ՀԿ-ների շրջանում հասարակական պահանջի արդյունքում ստեղծված և հասարակական պատվեր իրականացնող կազմակերպությունները բավական քիչ են: Այս իրողության պատճառն այն է, որ, ինչպես իրավագիտորեն նշում է Գ.Պողոսյանը, «Հայաստանում երեք սեկտորները ստեղծվեցին, ձևավորվեցին և զարգացան համարյա միաժամանակ»¹: Եթե դիտարկենք արևմուտքի երկրների փորձը, ապա կտեսնենք, որ այնտեղ սկզբում ստեղծվել է պետությունը, այնուհետև ձևավորվել է մասնավոր բիզնեսը, որից հետո միայն՝ հասարակական կազմակերպությունները: Գ.Պողոսյանը այս դիտարկման հետևանքների ուսումնասիրությունը թողնում է տեսաբաններին:

¹ Погосян Г. А., նշվ. աշխ., էջ 221:

Իրապես, նման զարգացումների հետևանքով մեզանում ձևավորված հասարակական կազմակերպությունները գուրկ են սոցիալական հենարանից, իսկ հայ հասարակությունը հեռու է հասարակական կազմակերպությունների գոյության անհրաժեշտության գիտակցումից: Հետևաբար, Հայաստանում զարգացող երրորդ սեկտորին դեռևս չի հաջողվում իրականացնել ի սկզբանե իրեն վերապահված առաքելությունը, այն է՝ պետության և հասարակության միջև երկխոսության դաշտի ձևավորումը: Թեպետ հասարակական սեկտորի ակտիվիստները դրանում մեղադրում են պետական իշխանություններին, որոնք ոչ միայն չեն աջակցում, այլև ձգտում են խոչընդոտել իրենց առաքելության իրականացումը, այնուամենայնիվ, ճշմարտության դեմ չմեղանչելու համար պետք է նշենք, որ հասարակական կազմակերպությունների մեծ մասը, գուրկ լինելով սոցիալական հենարանից, բավական հեռու է նաև հասարակությունից: Հետևաբար, տվյալ փուլում անգամ պետության դեկլարատիվ կամ գործնական աջակցությունն այս խնդիրը լուծել դեռևս չի կարող:

Այսինքն՝ ՀԿ-ները սնվում են ոչ թե ներքին, այլ հիմնականում արտաքին աղբյուրներից, ինչն էլ պարունակում է որոշակի մարտահրավեր: Մասնավորապես այն, որ ՀԿ-ներում ներգրավված անհատները դրամաշնորհների շրջանակներում իրականացվող ծրագրերի կատարման ընթացքում իրենց մտավոր ներուժը կենտրոնացնում են այն խնդիրների լուծմանը, որոնք հրատապ են համարվում ոչ թե հասարակության, այլ միջազգային դոնոր կազմակերպությունների կողմից: Այս իրադրությունն անթույլատրելի է մեզ համար, քանի որ առանց այդ էլ կանգնած ենք մի կողմից բազմաթիվ խնդիրների լուծման, մյուս կողմից էլ՝ այդ խնդիրների լուծման համար ազգային ներուժի կենտրոնացման անհրաժեշտության հրամայականի առջև: Եթե ստեղծված իրադրությանը մոտենանք այս տեսակետից, ապա կտեսնենք, որ տեղի է ունենում հասարակական սեկտորում ներգրավված ազգային ներուժի ոչ նպատակահարմար (ոչ ռացիոնալ) օգտագործում: Այս ներուժը կենտ-

րոնացած է հիմնականում երկրորդ խմբում՝ ըստ վերոնշյալ դասակարգման, քանի որ այս խմբին պատկանող ՀԿ-ների թիվը Հայաստանում անհամեմատ մեծ է: Այստեղ ներգրավված է հասարակության բավական ակտիվ և գրագետ զանգված, որը հիմնականում ստացված դրամաշնորհների միջոցով լուծում է կենսական խնդիրներ և քիչ է մտահոգված այդ դրամաշնորհների շրջանակներում իրականացվող ծրագրերի արդյունքներով ու հայ հասարակության վրա դրանց ազդեցությամբ (թե՛ դրական, թե՛ բացասական իմաստով): Իսկ երբ հասարակական գործունեությունը դառնում է անձի և իր ընտանիքի գոյության պահպանման ու նյութական կարիքների բավարարման հիմնական աղբյուր, հասարակական կազմակերպությունը տվյալ անհատի համար հետզհետե վերածվում է հիմնական աշխատավայրի, ինչը նույնպես չի համապատասխանում հասարակական գործունեության էությանն ու տրամաբանությանը:

Երրորդ խմբին պատկանող (այսինքն՝ միջազգային ցանցային կառույցների ներկայացուցչություններ հանդիսացող) ՀԿ-ները բավական ուշագրավ գործառույթ են իրականացնում մեր ուսումնասիրման խնդիրների տեսանկյունից: Նախ նշենք, որ այս կառույցներն առավել քան արդյունավետ են գործում, քանի որ հիմնականում սնվելով մայր կազմակերպությունից՝ ունենում են մշտական ֆինանսավորում, մտահոգված չեն դրամաշնորհի հայթայթելու խնդրով, ինչը չի կարելի ասել առաջին և երկրորդ խմբերին պատկանող ՀԿ-ների մասին:

Այս խմբին պատկանող հայաստանյան ՀԿ-ները հիմնականում չունեն իրենց գործունեության սեփական (այսինքն՝ Հայաստանում մշակված) ռազմավարությունը և մարտավարությունը, հաճախ հանդես են գալիս որպես ուղղակի միջնորդ հայ հասարակության և միջազգային ցանցային կառույցների միջև: Նման ցանցային կառույցները հատկապես գործում են և հայտնի են որպես մարդու իրավունքների պաշտպանության համար ամբողջ աշխարհում մղվող պայքարի կարևոր օղակներ: Հաճախ նրանք կարող են ոչ միայն քննարկել, գնահատել, այլև

ձգտել որոշակի ազդեցություն ունենալ տարբեր երկրների ներսում ընթացող (հաճախ ազգային անվտանգության հարցերին վերաբերող) իրադարձություններին: Բերենք բազմաթիվ օրինակներից միայն մեկը: Այսպես, երբ 1999թ. աշնանը ռուսական դաշնային անվտանգության ծառայության աշխատակիցները լրտեսության մեղադրանքով ձերբակալել էին Ռուսաստանի Ազգային ակադեմիայի (ՌԱՆ) Կանադայի և ԱՄՆ-ի ինստիտուտի ռազմատեխնիկական և ռազմատնտեսական սեկտորի վարիչ, պատմաբան Իգոր Սուլյագինին (վերջինս արտասահման գործուման ժամանակ ամերիկյան լրտեսական ծառայություններին պետք է հաղորդեր պետական գաղտնիք հանդիսացող տեղեկություններ ռուսական սպառազինման՝ ռազմավարական հրթիռային համալիրների, ժամանակակից ինքնաթիռների ու տանկերի տեխնիկական հնարավորությունների և այլնի մասին), մարդու իրավունքների պաշտպան համաշխարհային մի շարք կազմակերպություններ բողոքի ակցիա կազմակերպեցին՝ ռուսական իշխանություններին մեղադրելով երկրում մարդու իրավունքների ոտնահարման համար: Իսկ Հայաստանում գործող Հելսինկյան ասոցիացիայի աշխատակիցները տարածում էին «անմեղ դատապարտված» պատմաբան Ի.Սուլյագինին պաշտպանող, ցանցային կառույցների կողմից պատրաստված և ինտերնետով ուղարկված հաղորդագրություն, որտեղ կոչ էին անում նշված ինտերնետային հասցեով միանալ ռուսական իշխանությունների դատապարտման գործընթացին: Այսպիսով, առանց գործի մանրամասներին ծանոթանալու, առանց իրողության խորքային վերլուծության, ենթատեքստերի վերհանման, ելնելով արդեն նախօրոք ձևավորված մտակաղապարների (ստերեոտիպների) տրամաբանությունից, մեր շուրջը գործող սուբյեկտները կարող են վերածվել ազդեցության օղակների և լուրջ դերակատարություն ունենալ հայ հասարակության շրջանում այս կամ այն խնդրի վերաբերյալ որոշակի կարծիքի ձևավորման, հետևաբար նաև՝ մեր հասարակության ներսում նոր, «ցանկալի» մտակաղապարների ներդրման գործընթացին:

Ժամանակակից հետազոտողները գտնում են, որ մարդու վարքագծի վրա կարելի է ազդեցություն գործել հին մտակաղապարները նորերով (ցանկալի մտակաղապարներով) փոխակերպելու ճանապարհով: Արդեն որոշակի մտակաղապարներով առաջնորդվող անհատը առավել կանխատեսելի է ժամանակակից գլոբալ տեղեկատվական դաշտում գործող սուբյեկտների համար: Ինչպես նշում է Ա.Ցուլաձեն, «Տեղեկատվական պատերազմը զանգվածային և անհատական գիտակցության վերածրագրավորման, վերակողավորման միջոց է»¹:

Նոր մտակաղապարների ներդրման հետևանքով զանգվածային գիտակցության դաշտում կարող են տեղաշարժեր լինել «թշնամու» կամ «բարեկամի» ընկալումների հարթությունում, որոնք, ըստ էության, կարող են այդ մտակաղապարները կրողների շահերին ամեննին էլ չհամապատասխանել:

Այսպիսով, Հայաստանում ՀԿ-ների ստեղծումը խթանող ուժերի գործունեությունն ու նպատակաուղղվածությունը քննարկման առանձին և լուրջ առարկա է, որին մենք կանդրադառնանք նաև հաջորդ բաժնում:

Միջազգային դոնոր կազմակերպությունների գործունեության ռազմավարությունը ՀՀ-ում

Մենք արդեն խոսել ենք գլոբալ քաղաքականության միտումներից մեկի՝ հասարակական հարաբերություններում քաղաքացիական (անհատականացված) հասարակության ձևավորմանը միտված գործողությունների և հետևանքների մասին: Քննարկենք, թե նկատվող երևույթներն ինչպես են արտացոլվում ՀՀ-ում հասարակական համակարգի վրա որոշակի ազդեցություն ունեցող միջազգային դոնոր կազմակերպությունների որդեգրած ռազմավարություններում: Այսպես՝ տեսնենք, թե ինչ միտումներ են նկատվում հետևյալ դոնոր կազմակերպությունների դրամաշնորհների թեմատիկայի ուսումնասիրության արդյունքում:

¹ Цуладзе А., Большая манипулятивная игра, М., 2000, с.51.

Հայաստանում ակտիվ գործող Ամերիկյան միջազգային զարգացման գործակալության (USAID) շրջանակներում գործող «Եվրասիա» հիմնադրամի և «Համաշխարհային ուսուցում» կազմակերպության միջոցով միայն 2003թ. հայաստանյան հասարակական կազմակերպություններին տրամադրված դրամաշնորհների թեմատիկան այսպիսին է.

- Կանանց հիմնախնդիրներ – \$ 194.360
- Ընտրություններ – \$ 271.877
- Հակակոռուպցիոն - \$ 63.188
- Մարդու իրավունքներ - \$ 98.006
- Փաստաբանական ծառայություններ, իրավական պաշտպանվածություն- \$365.458
- Մասնավոր ձեռներեցության զարգացման համար - \$ 351.120

Դրանք ուղղված են

➤ *տուրիզմի զարգացմանը*

➤ *մարզային առևտրաարդյունաբերական պալատի հզորացմանը*

➤ *մարզերում ինտերնետ կապի տարածմանը*

- «Հասարակական կառավարում» ուղղության համար - \$ 261.818

Դրանք ուղղված են

➤ *տեղական ինքնակառավարման մարմինների հզորացմանը*

- Քաղաքացիական հասարակության զարգացման համար - \$ 109. 617

Դրանք ուղղված են

➤ *ինֆորմացիոն տեխնոլոգիաների, ինտերնետ կապի, ինֆորմացիայի տարածմանը, կապի զարգացմանը*

Ակնհայտորեն, գերակայում է քաղաքացիական հասարակության, ժողովրդավարության և շուկայական տնտեսության զարգացման ռազմավարությունը:

Նույն մոտեցումները նկատում ենք Ջ.Սորոսի «Բաց հասարակության ինստիտուտի» 2002թ. Հայաստանին տրամադրված դրամաշնորհների ցանկում.

- Քաղաքացիական հասարակություն – 6 դրամաշնորհ
- Իրավաբանական և քրեական արդարադատության ծրագիր – 12 դրամաշնորհ
- Ջանգվածային լրատվամիջոցների ծրագիր – 17 դրամաշնորհ
- Կանանց ծրագիր – 15 դրամաշնորհ
- Տեղեկատվական ծրագիր - 29 դրամաշնորհ

Ակնհայտ է, որ ամերիկյան դոնոր կազմակերպությունների ծրագրերը հիմնականում նպատակաուղղված են մեր հասարակության անհատականացմանը, ատոմիզացմանը, իշխանության ապակենտրոնացմանը (ինչպես տեսնում ենք տվյալներից, տեղական ինքնակառավարման մարմինների հզորացմանը միայն 2003թ. «Եվրասիա» հիմնադրամը տրամադրել է \$ 261.818), իսկ տնտեսական ոլորտի ծրագրերը հիմնականում նպաստում են ծառայությունների (սպասարկման) ոլորտի (տուրիզմ, մարզերում ինտերնետային կապ և այլն) և ոչ թե մեր տնտեսության արտադրական ճյուղերի խթանմանը:

Միայն 2002թ. 17 դրամաշնորհ է հատկացվել Ջ.Սորոսի «Բաց հասարակության ինստիտուտի» կողմից զանգվածային լրատվամիջոցների գործունեությանն աջակցելու համար, ինչն իրականում նշանակում է նրանց գործունեության անկախությունը պետությունից, ուղղորդումն ու վերահսկողությունը միջազգային կառույցների կողմից: Ա.Պանարինը նշում է, որ «Բաց հասարակություն» հասկացությունը... սոցիո-մշակութային և գաղափարական ոլորտներում նշանակում է արևմտյան զանգվածային մշակույթի ներմուծման ճանապարհին տարբեր տիպի արգելքների վերացում»¹: Բնական է, որ արգելքների վերացումը, սոցիո-մշակութային և գաղափարական ոլորտներում ազդեցության գործադրումն առանց զանգվածային լրատվամիջոցների ռեսուրսների կիրառման այսօր գրեթե անհնար է:

Այժմ տեսնենք, թե ինչ թեմատիկա կամ ուղղվածություն ունեն եվրոպական ծագում ունեցող դոնոր կազմակերպությունները:

¹ Панарин А. С., Политология. О мире политики на Востоке и на Западе, М., 1999, с. 8.

Այսպես՝ Հայաստանում ակտիվ գործող գերմանական Ֆ.Էբերտի, Ֆ.Նաումանի, հոլանդական Ա.Մոզերի անվան հիմնադրամների գործունեության հիմքում (բացի մարդու իրավունքների, կանանց հիմնախնդիրների, ժողովրդավարացման և այլ թեմաներից) ընկած է նաև Հարավային Կովկասի ինտեգրման գաղափարը Եվրամիության օրինակով:

Փաստորեն, հայոց արժեքային համակարգի վրա ներագրող ամերիկյան ազդեցության վեկտորը ուղղված է մեր հասարակության ատոմիզացմանը, իսկ եվրոպական վեկտորը շեշտադրում է նաև ինտեգրման մոդելի արդյունավետությունը, ինչը ներկայացվում է որպես տարածաշրջանում էթնիկ հակամարտությունների լուծման ուղի: Հետևաբար, այստեղ նկատվում է հայ հասարակական կյանքում ակտիվ դերակատարություն ստանձնած միջազգային դոնոր կազմակերպությունների գործունեության ազդեցության հետևանքով հնարավոր քաղաքակրթական մասնատվածության վտանգը: Նշենք, որ ՀՀ-ում որոշակի գործունեություն են ծավալել նաև իրանական, չինական, ռուսական և այլ ծագում ունեցող կազմակերպությունները: Բացի այդ՝ ՀՀ-ում այդ երկրների դեսպանատների աջակցությամբ իրականացվում են մի շարք ծրագրեր՝ հաճախ մշակութային ուղղվածության, որոնց հիմքում նույնպես ընկած է քաղաքակրթական ազդեցություն գործելու առաքելությունը:

Նկատենք նաև, որ հայ հասարակության և հատկապես հասարակական կազմակերպությունների շրջանում եվրոպական արժեքային համակարգն առավել ընդունելի է համարվում: Այս երևույթը թերևս կարելի է բացատրել ոչ միայն հայերի և եվրոպական ժողովուրդների միջև պատմական անցյալում արձանագրված փոխազդեցությունների հարուստ փորձով, այլև նրանով, որ միջազգային քաղաքական համակարգում ամերիկյան և եվրոպական ռազմավարություններն ակնհայտորեն տարբերվում են իրարից: Ինչպես նշում է Ռ.Կեյզանը, «Եկել է այն պահը, երբ պետք է դադարել ձևացնել, թե ամերիկացիների և եվրոպացիների՝ աշխարհին ուղղված

հայացքները միանման են»¹: Հեղինակի կարծիքով, Ամերիկայի և Եվրոպայի մոտեցումները տարբերվում են կարևոր հարցերի՝ ուժի, նրա արդյունավետության, բարոյականության հանդեպ ունեցած վերաբերմունքով, որ ժամանակակից Եվրոպան ուժի նկատմամբ խոր հակակրանք է տածում: «Եվրոպացիները պնդում են, որ խնդիրների լուծման իրենց մոտեցումը բարդ է ու հարուստ նրբերանգներով: Իրենք ձգտում են ուրիշների վրա ազդել հմուտ և ոչ այնքան ուղղաձիգ քաղաքականության միջոցով»², - գրում է Ռ.Կեյզանը:

Այսպիսով, հայ հասարակությունը, ինչպես նաև նախկին ԽՍՀՄ տարածքում ապրող ժողովուրդները, հայտնվել են ազգային արժեհամակարգի հանդեպ տարբեր քաղաքակրթական «արշավանքների» ազդեցության կիզակետում:

Այս պարագայում արդյո՞ք հնարավոր է ազգային դիմագծի պահպանումը, որո՞նք են այն տարրերը, որոնց վրա հիմնվելու դեպքում կարելի է պահպանել ազգայինը՝ միաժամանակ չհակադրվելով համամարդկային արժեքներին, չմեկուսանալով արտաքին աշխարհից: Այս արդիական խնդրին մեր մոտեցման հիմքում ընկած է այն գաղափարը, որ հայ հասարակությունը լոկալ քաղաքակրթության օրինակ է իր ուրույն, ինքնատիպ մշակույթով, կրոնով, լեզվով, ավանդույթներով, հարուստ անցյալով: Միայն հնի ու նորի օպտիմալ սինթեզի արդյունքում է հնարավոր քաղաքակրթական ներկայիս արշավանքների պայմաններում ոչ միայն պահպանել ազգային դիմագիծը, այլև հարստացնել այն համամարդկային արժեքներով: Բայց այս միաձուլումը անհրաժեշտ է իրականացնել միայն ազգային հենքի վրա, որը պետք է ամրացնել շնորհիվ ուղղահայաց (տարբեր սերունդների միջև) և հորիզոնական (աշխարհասփյուռ հայության տարբեր հատվածների միջև) կապի ամրապնդման: Միաժամանակ, վստահաբար կարող ենք ասել, որ համամարդկային արժեհամակարգի տարրերը այս կամ այն ձևով, հաճախ անտեսանելի կամ դեռևս մեր կողմից չբացահայտված ձևով ընկած են հայոց ավանդույթների, արժեքային կող-

¹ Kagan R. «Power and Weakness». - Policy Review. 2002. No 113.

² Տե՛ս նույն տեղը:

մնորոշիչների հիմքում: Այսպես՝ ժամանակակից աշխարհում գերակա հռչակված արժեքների շարքում են ժողովրդավարությունը, արդարությունը, մարդասիրությունը և այլ նորմեր, որոնք հայ հասարակության համար ավանդական և մնայուն արժեքներ են (հիշենք, թե պատմության ընթացքում քանի-քանի անգամներ է հայությունը պայքարի ելել արդարության դրոշմ պարզաձև): Իսկ ինչ վերաբերում է մարդասիրությանը՝ որպես ժամանակակից միջազգային հարաբերությունների առանցքային արժեք, ապա մեր պատմության ընթացքում հայ զինվորները պատերազմական բարդ իրադրությունում բազմիցս են ապացուցել իրենց հավատարմությունն այդ վեհ գաղափարին¹:

ՀՀ երրորդ սեկտորի առանձնահատկությունները

ՀՀ հասարակական համակարգում ներկայում տեղի են ունենում մի շարք ուշագրավ գործընթացներ, որոնց դիտարկումը կարող է հիմք լինել հետագայում այս ոլորտում իրականացվելիք պետական քաղաքականության կամ քարոզչության համար.

1. ՀՀ-ում գործող հասարակական կազմակերպություններն ըստ գործունեության ուղղությունների կարելի է տարբերակել մի շարք չափորոշիչներով, այդ թվում՝ ազգայնական և լիբերալ-դեմոկրատական գաղափարախոսական հոսանքին հարող ՀԿ-ներ: Այդ գաղափարական ուղղվածությունը հիմք է հանդիսանում նրանց (ՀԿ-ների կամ նրանց առաջնորդների) միջև տարերայնորեն ընթացող պայքարի, որն ածանցյալ է քաղաքական կուսակցությունների հարթությունում ընթացող համանման պայքարից և առայժմ զուրկ է այդ պայքարը ինքնուրույն ղեկավարելու կամ ուղղորդելու ունակությունից:

¹ Այդ մասին առավել մանրամասն տե՛ս Ս.Մարտիրոսյան, Հինգհազարամյա մարդասիրություն, «21-րդ դար», # 3 (5), 2004, էջ 3-18:

2. Այնուամենայնիվ, նշված պայքարի անհրաժեշտությունը որպես խնդիր ձևակերպված է թե՛ ազգայնական, թե՛ լիբերալ-դեմոկրատական ճամբարում, ինչն, անշուշտ, նշանակում է, որ այդ հակադրությունը գնալով կուժեղանա:
3. Այդ հակասությունների սրումը անխուսափելի է նաև այն պատճառով, որ լիբերալ-դեմոկրատական ուղղվածության ՀԿ-ների գործունեությունը ՀՀ-ում վերջին շրջանում ակտիվացել է, ինչն, անկասկած, նպաստում է ազգայնական ուղղվածության ՀԿ-ների ակտիվացմանը որպես հակակշիռ ուժի և պատասխան գործողության:
4. Թեպետ ՀՀ հասարակական կազմակերպությունները բավական անձնավորված են (երևույթը բնորոշ է նաև ՀՀ քաղաքական համակարգին, ինչը թերևս պայմանավորված է մեր ազգային հոգեկերտվածքի և ավանդույթների մի շարք բաղադրատարրերով), այնուամենայնիվ, զարգացումները ցույց են տալիս, որ հայաստանյան երիտասարդության շրջանում ընթանում է առաջնորդի փնտրտուք (թե՛ անհատական և թե՛ խմբային-գաղափարական առումներով): Այս գործընթացն առնչվում է արժեքային/գաղափարական դաշտի խնդիրներին, քանի որ փնտրտուքն ընթանում է երկուստեք, երկու կողմերն էլ առանձնացնում են լիդեր/գաղափար, որը կլինի ունիվերսալ, կկարողանա միավորել իր իսկ դավանած արժեքների շուրջ ողջ երիտասարդությանը, ինչու չէ, նաև ամբողջ ժողովրդին:
5. Հատկանշական է, որ ՀԿ-ներն իրենց ներսում ունեն խնդիր՝ պարզելու իրենց գործունեության շրջանակները, այսինքն՝ թե որքանով կարող է հասարակական շարժումը լինել քաղաքականացված: Այստեղ կարծիքները միանշանակ տարբեր են. սկսած նրանից, որ ՀԿ-ների գործունեությունը պետք է սահմանափակվի միայն հասարակական դաշտում և չունենա քաղաքական նպատակներ, մինչև այն գաղափարը, որ ՀԿ-ները կարող են ակտիվ լինել քաղաքական դաշտում՝ հանդես գալով ընդհուպ մինչև իշխանափոխություն/հեղափոխություն իրականացնողների դերում (Վրաստանի օրինակով):

6. Այնուամենայնիվ, ներկայիս հասարակության ատոմիզացված իրավիճակի պայմաններում առայժմ երկու կողմերին էլ չի հաջողվում ստանձնել լոկոմոտիվի, երիտասարդության շրջանում արժեքներ թելադրողի դերը: Թեպետ, պետք է նշել, որ ազատական-դեմոկրատական արժեքային դաշտում գործող ՀԿ-ները կամ երիտասարդ առաջնորդներն առավել, քան նրանց հակադրվողները ունակ են այդ դերը ստանձնելու, եթե ոչ այսօր, ապա մոտ ապագայում:
7. Պատճառն այն է, որ հակադրությունը զուրկ է բովանդակությունից, դեկլարատիվ է, ազգային արժեքների մասին խոսակցությունները արհեստականորեն հակադրվում են մոդեռնիզացիային և առաջադիմությանը, իսկ կազմակերպված ակցիաները հիմնականում պատասխան քայլեր են հաճախ համանման սցենարով, բայց այլ բովանդակությամբ, ինչը հասարակության վրա կենցաղային զգվոտոցի տպավորություն է թողնում:
8. Մեկ այլ ուշագրավ առանձնահատկություն ևս. լիբերալ-դեմոկրատական ՀԿ-ների դաշտում ընթանում է հասարակական կառուցվածքային մոդելի հայեցակարգային փոփոխություն, այն է՝ ի հակակշիռ «Ընտանիքը հասարակության բջիջն է» թեզի ձևավորվել և շրջանառության մեջ է դրվել «Անհատը հասարակության բջիջն է» հակաթեզը:
9. Ներկա փուլում ընթանում է նաև տարբեր ՀԿ-ների միջև դաշինքների ձևավորման գործընթաց, որը նույնպես հրահրված է արտաքին ուժերի կողմից՝ ի դեմս «Համաշխարհային ուսուցում» հասարակական կազմակերպության, որը գործում է Ամերիկյան միջազգային զարգացման գործակալության (USAID) ծրագրի շրջանակներում:
10. Դաշինքների ձևավորումը տեսաբանների կողմից դիտվում է որպես ՀԿ դաշտի կայացման կարևորագույն փուլերից մեկը: Մեզանում դա տեղի չէր ունենում այն պարզ պատճառով, որ ՀԿ-ների մեծ մասը, որոնք շահագրգռված էին հիմնականում դրամաշնորհներ ստանալու խնդրով, բնականաբար, մրցակցության մեջ էին նմանատիպ այլ ՀԿ-ների հետ: Նման մրցակցության պայմաններում դաշինքների ձևավորումը գրեթե անհնար էր դառնում: